

GOTHÁRD-KIS DELINKE
KÖZÉP-EURÓPA JÖVŐKÉPE
MAGYAR NÉZŐPONTBÓL

Bába Iván – Gyurcsík Iván – Kiss Gy. Csaba (szerk.): *Közép-Európa magyar szemmel*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete: Kőszeg, 2020.

Bába Iván, Gyurcsík Iván és Kiss Gy. Csaba *Közép-Európa magyar szemmel* című könyve 2020 augusztusában jelent meg a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete kiadásában. A műfajilag nehezen besorolható tanulmánykötet avagy esszégyűjtemény terjedelmét tekintve 186 oldal, szerkezetét pedig nyolc fejezet, valamint a bevezető gondolatok és bibliográfia alkotja.

A bevezető gondolatokból és a Bába Iván szerzővel készült könyvajánlóból megismerjük a mű keletkezésének okát, miszerint az Intézet által 2019-ben magyar nyelven kiadott Emil Brix és Erhard Busek osztrák szerzők *Közép-Európa újragondolása: Miért éppen Közép-Európában dől el Európa jövője?* című könyve egyfajta szellemi provokációt jelentett a szerzők számára, ez adta az ötletet, hogy magyar nézőpontból is bemutassák Közép-Európa jelenlegi helyzetét. Amellett, hogy a könyv egyfajta válasz az osztrák felvetésekre, nem burkolt célja a vita provokálása, a párbeszédre való felhívás. A *Közép-Európa magyar szemmel* című könyvet ugyan az osztrák szerzők műve hívta életre, viszont ahogyan azt a szerzők is kihangsúlyozzák, könyvük nem tükre az osztrák műnek, – sem szerkezeti, sem tartalmi szempontból – hiszen míg az osztrák szerzők liberális aspektusból vizsgálták a kérdéseket, addig a magyar szerzők a keresztény alapokon nyugvó nemzeti demokrata nézőpontot részesítették előnyben. A tanulmánykötetben nyomon követhetjük a magyar szemszög helyenként markánsabb, néhol pedig csak hangsúlybeli különbségeit az osztrák nézőponthoz viszonyítva.

A *Miért más itt a nemzet?* című első fejezet rávilágít a szerzők alapszemléletére, amely köré a könyv is felépül, hiszen ahogyan Közép-Európa, úgy az Európai Unió is nemzetekből áll. A történészek többsége a francia forradalomtól datálja a modern értelemben vett

nemzet születését, azonban tudnunk kell, hogy ekkor még Kelet-Közép-Európa népei dinasztikus birodalmak részei voltak, s a térséget etnikai és kulturális sokszínűség jellemezte. Nyugat-Európaéhoz képest itt hagyománya volt a felekezeti és etnikai toleranciának, de ennek ellenére a nemzetiségi mozgalmak a törekvéseik és célkitűzéseik megfogalmazása során mégsem vették igazán figyelembe a köztük élő más kisebbségek érdekeit.

Külön fejezet szól a nemzeti mítoszok és jelképek meghatározó szerepéről a nemzeti önképek alakulásában. A nemzetet teremtő eredet- és honalapítási történetek, a haza szakrális tereinek mítoszai, az aranykor és a tragikus vereség történetei mellett kiemelkedik számos nemzeti jelkép.¹ Ahogyan az „énkép” kialakulásában is jelentős szerepet játszanak a környezetünk ránk vonatkozó reakciói, értékelései, visszajelzései, a másokhoz való viszonyulás, a másoktól való megkülönböztetés, úgy a nemzeti önképek is kölcsönhatással voltak egymásra, hol hasonló jellemvonásokat kialakítva, hol negatív színben tüntetve fel a másikat. Az előítéletek azonban nem örök életűek – hívják fel a szerzők a figyelmet –, és ahogyan annak a történelem folyamán sokszor a tanúi lehettünk, könnyen változhatnak pozitív vagy negatív irányba.

A *Birodalmi integráció vagy föderáció?* című fejezetben példákon keresztül láthatjuk, hogy nem mindig tartották összegegyeztetetlennek a nemzeti önállóságot a birodalmi keretekhez történő csatlakozással. A különböző föderációk létrehozására több terv is született, köztük Friedrich Naumann Mitteleuropa-terve, Jászi Oszkár Dunai Egyesült Államok-terve vagy Tomáš G. Masaryk és Milan Hodza tervei kerülnek kiemelésre, melyeket azonban elsöpört a kommunizmus, mivel „*a két Európa között nem maradt hely a harmadiknak*”.²

A *kommunizmus bukása* című fejezetben ismertetésre kerülnek a közép-európai társadalmakban végbemenő változások, melyek végül elvezettek a rendszerváltáshoz. A nyílt, tömeges megmozdulások, a politikai ellenállást hirdető szervezetek mellett jelentős szerepe volt Mihail Gorbacsov hatalomra kerülésének. Nemcsak a Szovjetunióban, hanem Közép-Európában is új korszak kezdődött a szocializmus demokratikus modelljére való áttéréssel. A Brezsnyev-doktrína érvénytelenné nyilvánításával megszűnt Moszkva közvetlen irányítási joga és politikai felelőssége a térség államai felett. A kommunizmus bukása néhány közös vonástól eltekintve, – mint például hogy a sajtó minden országban többnyire a változásokat pártolta, vagy a rendszerváltoztató erők Románia kivételével nem akartak megtorlást, vagy hogy a kommunisták gyorsan más politikai irányvonalat kezdtek el képviselni – minden

1 Bába Iván – Gyurcsík Iván – Kiss Gy. Csaba (szerk.): *Közép-Európa magyar szemmel*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2020. 27–30.

2 Uo. 43.

kelet-közép-európai országban másképp zajlott le, összegezi Bába Iván a fejezet végén. A könyvben részletesen bemutatásra kerül a kommunizmus összeomlása Lengyelországban kiemelve II. János Pál pápa megválasztásának és a katolikus papoknak a szerepét, a magyarországi „békés átmenet” és a különböző értelmiségi csoportok tevékenysége, a Német Demokratikus Köztársaság megszűnése, a berlini fal lebontása és a páneurópai piknik, hogyan jutott el Csehszlovákia a bársonyos forradalomtól az ország felbomlásáig, és hogyan alakult Románia külön útja.

A kommunizmus bukása után a hatalomra kerülő demokratikus kormányok nehéz helyzetben voltak, a rájuk maradt társadalmi-gazdasági örökség kezelése nem kis terhet rótt rájuk, miközben sok politikai gondolkodó azt várta, hogy nem a „nyugati modellt” követik, hanem elindulnak egy másik, saját úton, azonban a közvélemény, a „szélesebb néptömegek” részéről ilyen nyomás, igény nem merült fel. Sok bírálat érte a kormányokat, hogy jobb alternatívákat kereshettek volna, de vajon választhattak volna más utat?³ Mindenesetre nehéz lehetett volna egy „harmadik út” mint modell kitalálása, hiszen nem létezett/létezik olyan egységes „nyugati modell” sem, amely mind gazdasági, mind társadalmi szempontból általánosan igaz lett volna minden nyugati országra. Legfeljebb a jogállam, a demokrácia, a piacgazdaság általános „nagy modellje” írható le, mely követendő példaként alakult ki a rendszerváltások idején. A „nagy modellen” belül viszont számtalan „kis modell” létezik (skandináv, angol, mediterrán, német stb.), – akár nemzeti szinten is – amelyek felé elvileg lehetséges elmozdulni, de ezek egyike sem valamiféle „harmadik út”.

A kommunizmus bukása után a nemzetközi politikai párbeszéd napirendjére került a nemzeti kisebbségek kérdése, és megjelent az az igény, hogy Kelet-Közép-Európa nemzeti kisebbségeinek problémáira megoldás szülessen, mellyel a *Demokrácia – kisebbségben* című fejezetben foglalkoznak a szerzők. Kelet-Közép-Európa – etnikailag, vallásilag és kulturálisan is – a kontinens legsokszínűbb régiója (bár ezzel bizonyára számos spanyol, francia vagy német állampolgár vitába szállna), melyben a nemzeti kisebbségek helyzete, nagysága is eltér. A térség valamennyi nemzetiségi kisebbsége az identitása megőrzéséhez szükséges intézményi és jogi keretek megteremtését szorgalmazta. A nemzeti kisebbségek lehetőségeit, eszköztárát nagymértékben befolyásolta az állam és a kisebbségek viszonya. Politikai keretek között az alapkérdés: a nemzeti kisebbségek érdekeiket önállóan vagy a többségi nemzet pártjain keresztül kíséreljék meg érvényesíteni? A leggyakrabban alkalmazott út a nemzeti kisebbségek pártjain keresztülli kapcsolatok keresése az anyaországgal, illetve az adott ország különböző európai szervezetekhez való csatlakozásának támogatása a jogbiztonság

3 Uo. 84–85.

megteremtésének reményében. A kelet-közép-európai kisebbségek jogait alkotmányos keretek között a kisebbségi önkormányzatok, a nemzeti tanácsok vagy az ombudsmani rendszer révén érvényesíthetik. A nemzetközi szervezetek által több kísérlet született, amely a kisebbségekkel összefüggő problémák rendszerezésére, ajánlások megfogalmazására irányult, és ugyan több nemzetközi jogi szabályozás is foglalkozott a kisebbségeket érintő kérdésekkel, mégis továbbra is inkább tárgyai, mint alanyai maradtak a szabályozásnak.⁴ A könyvben ajánlásokat is találhatunk az Európai Unió számára, mint például a nemzetiségi kisebbségek jogainak betartását rendszeresen ellenőrző mechanizmus kialakítása, vagy a nemzetiségi és az etnikai kisebbségek ügyével foglalkozó európai ombudsman intézményének létrehozása, melyek javíthatnák a kisebbségek helyzetét Kelet-Közép-Európában. Köztudott, hogy Nyugat-Európában számos modellt alakítottak ki az állam és a nemzeti kisebbségi közösségek viszonyának rendezésére, beleértve a különféle autonómiaformákat, s ezek is számos kis modellt fel tudnak mutatni, amelyek figyelembe vehetők lehettek volna, vagy lehetnének ma is – bizonyos esetekben – Kelet-Közép-Európa államaiban.

A Közép-Európa az Európai Unióban című fejezet központi kérdése Közép-Európa biztonsága, hiszen a térség népei számára a biztonság létfontosságú kérdéssé vált, mivel a történelem során többször előfordult, hogy a nagyhatalmak törekvései során eltűntek Európa térképéről, úgy döntöttek a sorsukról, hogy őket nem engedték oda a tárgyalóasztalhoz.⁵ Ez a jelenség azonban nem csak Kelet-Közép-Európa országait sújtotta, hiszen minden háború lezárása tipikusan nem méltányos kompromisszumok, hanem a győztes hatalmak osztozkodása alapján született meg, így a két világháború önmagában is elsöpörte az igazságos megállapodások reális lehetőségét. Ez a történelmi tapasztalás vezetett el ahhoz, hogy a kommunizmus bukása után az egyik legfontosabb cél lett, hogy csatlakozhassanak a nyugati biztonsági szervezetekhez, mint a NATO vagy az Európai Közösségek. Nagy-Britannia kilépésével azonban megváltozik Európa biztonságának képzete, az erőviszonyok átrendeződnek az új, önálló politikai pólus létrejöttével az Európai Unió nyugati határán, melynek következtében Közép-Európa gazdasági és geopolitikai súlya növekedni fog a német politika érdekeinek erősödésével.

A szerzők, reflektálva Emil Brix és Erhard Busek könyvére, szintén külön fejezetben tárgyalják a migráció kérdését, melynek véleményük szerint a túlnépesedés, valamint a jelentős és tartós katonai konfliktusok az okai. A szerzők bírálják azt a jellemző nyugat-európai politikai felfogást, amely többnyire a migránsok feltétel nélküli, tömeges befogadását tartja az egyetlen helyes és elfogadható politikai magatartásnak, és helytelenítik a

⁴ Uo. 114.

⁵ Uo. 157.

kelet-közép-európai országok politikusainak a fentivel ellentétes hozzáállását. Közép-Európa számára a migráció biztonsági kérdés, hiszen geopolitikai értelemben a Berlin–Moszkva–Isztambul háromszögben helyezkedik el, így határos mindazokkal a keleti és délkeleti térségekkel, amelyek biztonsági kockázatot jelentenek számára. Az Európai Unió intézményei azonban a kialakult migrációs válság kezelésében nem bizonyultak produktívnak, hiszen nem nyújtottak segítséget Törökországnak és Görögországnak, csak elítélték Kelet-Közép-Európa azon politikusait, akik Európa külső határainak megvédéséért szálltak harcba. Kelet-Közép-Európa számára a másik biztonsági kockázatot geopolitikai szempontból Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország jelenti a demokratikus instabilitás miatt.⁶

A záró fejezetben, melynek címe *Valóban Közép-Európában dől el Európa jövője?*, érdekes és elgondolkodtató kérdéssel találkozhatunk. A kérdésre – Nyugat-Európának és Közép-Európának az Európai Unión belüli viszonyának figyelembevételével – a szerzők véleménye szerint háromféle válasz adható. Az első lehetőség szerint a két térség közötti kommunikáció javulásával az integráció szellemi, érzelmi és gazdasági téren is megvalósulna. A második alternatíva alapján a térség gazdaságilag erősödik, így képes lenne jobban érvényesíteni akaratát az Európai Unió intézményeiben. A harmadik lehetőség a jelenlegi viszonyrendszer megmaradását jelentené, melyben a nyugat-európai államok erőfölénye érvényesül, akik a problémákat az elszett „keleti bővítésre” és a „posztkommunista országokra” vezetik vissza.⁷

A könyv zárógondolata alapján – amely a szerzőknek a kérdésre adott javaslatát is tartalmazza – „*Európa jövője Közép-Európa teljes integrációján múlik, melyhez közös európai erőfeszítésre lenne szükség*”. Az európai integráció újragondolásának legelső feltétele azonban az eredeti célkitűzésnek, azaz a politikai egység megteremtésének megfelelő három fő dimenzió, azaz a gazdasági, a politikai és a kulturális dimenzió közötti egyensúly helyreállítása. A gazdasági és politikai dimenzió mellől teljesen kiszorult a kulturális dimenzió a közösségi identitással szembeni érzéketlenség, bizalmatlanság miatt, pedig a nemzeti identitás adja a legerősebb közösségi önazonosság-tudatot, amelyre az európai identitás is épül.⁸ Látni kell azonban azt a feszítő ellentmondást is, hogy a nemzeti elv, nemzeti identitás kisebbségi viszonylatban való végletes kifejeződése állami kereteket feszíthet szét (ld. pl. Katalónia közelmúltbeli esetét), míg többségi viszonylatban ugyanez a nemzeti elv a kisebbségi etnikumok elnyomását, a legrosszabb történelmi példák esetén kiirtását eredményezheti.

6 Uo. 174–176.

7 Uo. 179.

8 Uo. 154.

A *Közép-Európa magyar szemmel* című könyvet ugyan Emil Brix és Erhard Busek könyve inspirálta, mégsem az osztrák szerzők művének a lenyomata, hiszen sajátos és komplex szempontból tekinti át Kelet-Közép-Európa helyzetét. A kötetben a 19. századtól kezdődően, a térség szempontjából fontosabb történelmi események mellett, a 21. század kihívásai is számos példán keresztül kerülnek ismertetésre. A szerzők célja, hogy a kötet elgondolkodtassa, vitára hívja az olvasókat a sajátos megközelítésnek, ajánlásoknak, ötleteknek és felvetéseknek köszönhetően, melyhez hozzájárul a mű 2021 márciusában, nemzetközi szinten megjelent, részben átdolgozott, bővített, angol nyelvű kiadása is.